

تأثیر کتاب عیون الانباء فی طبقات الأطباء در تاریخ‌نگاری طب و اطباء در تمدن اسلامی

مهدی محقق^۱

غلامرضا جمشیدنژاد اول^۲

فاطمه جان احمدی^۳

رضا دادگر^۴

چکیده

تاریخ‌نگاری یکی از مهم‌ترین روش‌ها برای آگاهی از سابقه و سیر تطوّر بسیاری از دانش‌ها و دانشمندان مانند طب و اطباء است. در این میان، کتاب عیون الانباء فی طبقات الأطباء اثر ابن‌ابی‌اصیبعه نقطه عطفی در تاریخ‌نگاری طب و اطباء در تمدن اسلامی تأثیرگذار بوده است. این پژوهش به شیوه توصیفی تحلیلی به چرایی و تبیین تأثیرگذاری این کتاب بر این نوع تاریخ‌نگاری می‌پردازد. نقش این کتاب به منزله میراث‌بان بسیاری از داده‌های تاریخ پزشکی و پزشکان پیش از تألیف آن و گردآورنده اطلاعات دوره نگارش آن و منتقل‌کننده بسیاری از اخبار این دوره به آثار بعد از خود قابل توجه است. این تحقیق نشان می‌دهد که این نگاشته در تاریخ‌نگاری پزشکی و پزشکان تا حد زیادی بر تمدن اسلامی از نظر ساختار، شکل، محتوا و روش تأثیر داشته و توانسته حلقه وصل مهمی بین سنت پیشین و روال پسین خود باشد و همچنان بعد از گذشت سال‌ها مورد توجه پژوهشگران و اهالی علم و فرهنگ قرار گیرد.

واژگان کلیدی: عیون الانباء فی طبقات الأطباء، ابن‌ابی‌اصیبعه، تاریخ‌نگاری طب

و اطباء، تمدن اسلامی، تاریخ علم

۱- استاد دانشگاه تهران

۲- عضو هیأت علمی بنیاد دائره‌المعارف اسلامی

۳- دانشیار، گروه تاریخ دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

۴- دانشجوی دکتری تاریخ و تمدن اسلامی دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسؤول)
نشانی الکترونیکی: al.reza.d@gmail.com

نوع مقاله: مروری تاریخ دریافت مقاله: ۹۲/۲/۱۳ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۲/۶/۸

مقدمه

دانش پزشکی حاصل تلاش بسیاری از بزرگ دانشمندانی است که در طول تاریخ در راستای از بین بردن بیماری و حفظ سلامتی نوع بشر کوشیده‌اند. در این میان، شماری نیز بوده‌اند که درباره این اقدامات مهم به ثبت و ضبط مسائل مرتبط با این تلاش‌های ارزشمند دست یازیده‌اند و بخشی از این افراد آثاری را در این زمینه با عنوان کلی تاریخ طب و اطباء رقم زده‌اند. شماری از این نگاشته‌های تاریخی به دست پزشکان پدید آمده است که در بررسی سیر نگاشته‌های تاریخ پزشکی و تاریخ‌نگاری طب و اطباء جایگاه مهم و مؤثری داشته و دارند؛ از مهم‌ترین آنها کتاب عیون الانباء فی طبقات الأطباء است که احمد ابی اصیبعه طبیب آن را در قرن هفتم هجری نگاشته است. این پژوهش در پی پاسخ به این مسئله است که چرا کتاب عیون الانباء فی طبقات الأطباء در تاریخ‌نگاری طب و اطباء در تمدن اسلامی جایگاه تأثیرگذاری دارد؟

دغدغه اصلی این تحقیق نیز علت‌یابی برای چگونگی و چرایی اثربخشی این متن تاریخ‌نگاری طب و اطباء در میان متون این مقوله در تمدن اسلامی است. برای پاسخ به این سؤال، حیات علمی نویسنده، انگیزه، نحوه نگارش، ساختار، شکل، محتوا و روش، منابع، مآخذ و استنادات و جایگاه این کتاب در آرای محققان و خاورشناسان، استناد به این کتاب در متون تاریخ‌نگاری طب و اطباء در تمدن اسلامی در حد امکان بیان و تبیین شده و در پایان با جمع‌بندی این داده‌ها چرایی و چگونگی تأثیر این اثر نشان داده شده است.

در این نوشتار برای گردآوری داده‌های تاریخی از روش کتابخانه‌ای بهره برده شده است و سعی بر این بوده که ضمن توصیف، به تحلیل مطالب بر اساس منابع و مستندات درجه اول پرداخته شود.

شرح حال ابنِ اَبی اَصْبِیْعَه

ابنِ اَبی اَصْبِیْعَه، موفّق‌الدّین ابوالعبّاس احمد بن قاسم سعدي خَزْرَجِي متولد دمشق در سال‌های ۵۹۵ - ۶۶۸ ق/۱۱۹۹-۱۲۷۰ م زندگی می‌کرد (ابن تغری بردی، ۱۳۴۸ ق، ج ۷ ص ۲۲۹؛ ابن العماد، ۱۴۱۴ ق، ج ۵ ص ۳۲۷، ابن کثیر، ۱۴۱۹ ق، ج ۱۳ ص ۲۵۷؛ زرکلی، ۱۹۸۰ م، ج ۱ ص ۱۸۸-۱۸۹؛ ابنِ اَبی اَصْبِیْعَه، ۱۹۹۶ م. ج ۱، ص ۷). او نزد استادانی مانند رضی‌الدّین رحبی، ابن بیطار و عبدالرحیم بن علی دُخوار، یعقوب بن صقلاب و ابوالمجدین ابالحکم به اهلی پزشکی آموخت. در بیمارستان‌های نوری دمشق و ناصری قاهره به طبابت و تدریس پرداخت. در سال ۶۳۴ ه. ق پزشک مخصوص امیر آیبک عزالدّین آیدمور بن علی شد و به صرّخَد رفت و مدت ۳۴ سال از بقیّه عمر خود را در آنجا به طبابت و تألیف کتاب‌های مشغول بود. او سرانجام در سال ۶۶۸ ه. ق دیده از جهان فرو بست (نلینو، ۱۹۱۱ م، ص ۶۶). از آثار او می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: عیون‌الأنباء فی طبقات الأَطبّاء؛ اصابات المنجمین؛ حکایات الأَطبّاء فی علاجات الادواء؛ التجارب و الفوائد و معالم الأمم (ابن‌ابی‌اصیبّه، ۱۳۷۶ ق. ج ۳ ص ۶۹۷؛ حاجی خلیفه، ج ۲، ص ۱۱۸۵، بی‌تا، اسامه عانوتی، ۱۳۹۵ ق، ص ۵) در این میان، کتاب عیون‌الأنباء فی طبقات الأَطبّاء از مهم‌ترین آثار برجای‌مانده از این دانشمند مسلمان و از منابع مهم تاریخ طب اسلامی است. بررسی‌ها درباره انگیزه و نحوه نگارش کتاب نشان می‌دهند که او این کتاب را به تشویق غزال، وزیر ملک صالح، فرزند ملک عادل به نام امیر امین‌الدوله عزالدّین ابوالحسن بن غزال سامری در شهر صرّخَد در سال ۶۴۰ ق/ ۱۲۴۲ م یا ۶۴۳ ق/ ۱۲۴۵ م (کخاله، ۱۹۷۲ م، ص ۸۲) تألیف کرد. همواره کتاب را ویرایش می‌کرد و تغییراتی را با توجه به مطالب جدید در آن به وجود می‌آورد (نلینو، ۱۹۱۱ م، ص ۶۶؛ کخاله، ۱۹۷۲ م، ص ۸۲). برخی از شاگردانش یا برخی از کاتبان این کتاب را بر

اساس یافته‌های جدید ویرایش کردند (نلینو، ۱۹۱۱ م، ص ۷۰)؛ البته با پذیرش اینکه درگذشت ابن‌ابی‌اصیبعه قبل از سال ۶۸۵ ق بوده است. آنان در این کتاب تغییراتی ایجاد می‌کردند و حتی در سال‌های پایانی قرن هفتم هجری نسخه سومی از این کتاب را پدید آوردند. این تجدیدنظر که شامل حذف چیزهایی از آن بدون توجه به نسخه اصلی ابن‌ابی‌اصیبعه و افزوده شدن زندگی‌نامه و تاریخ وفات برخی از شاگردان او مانند ابن‌القُف (متوفی به سال ۶۸۵ ق) می‌شد، نشانگر افزوده شدن مطالبی حتی بعد از درگذشت مؤلف است (ابن‌ابی‌اصیبعه، ۱۳۷۶ ق ج ۳، ص ۴۴۴-۴۴۵)

با توجه به گستره این اثر می‌توان نتیجه گرفت که در نگارش این کتاب از منابع فراوانی بهره برده است. به احتمال زیاد او از کتابخانه بزرگ عمران بن صدقه از همکارانش در بیمارستان نوری دمشق استفاده کرده است (ابن‌ابی‌اصیبعه، ۱۳۷۶ ق ج ۳، ص ۳۵۰-۳۵۱).

معرفی کتاب عیون الانباء فی طبقات الأَطباء

ساختار کتاب و اهمیت محتوایی آن

عیون الانباء فی طبقات الأَطباء بر اساس دوره مکانی و زمانی، زندگی حدود ۴۰۰ دانشمند در ۱۵ باب طبقه‌بندی و تنظیم شده است. نخست، پیدایش دانش پزشکی و مراحل ابتدایی آن مطرح شده است. در ادامه به ترتیب شرح زندگانی پزشکان یونان، پزشکان عرب در آغاز عصر اسلامی، پزشکان سریانی در آغاز عصر عباسی، مترجمان کتاب‌های پزشکی از یونانی به عربی، پزشکان عراق و جزیره و دیار بکر، پزشکان بلاد عجم (ایران)، هندوستان، مغرب، مصر و شام آورده شده است. باب‌های آن به شرح زیر است: باب اوّل: کیفیت وجود صناعت طب و آغاز

پیدایش آن؛ باب دوم: طبقات اطبّا در انواع طب و بنیان‌گذاران آن. آغاز مطلب با ذکر اَسْقَلِیوس و آداب و حکم اَسْقَلِیوس است؛ باب سوم: طبقات طبیبان یونانی از نسل اسقلیوس، مانند غورس، میئس، برمانیوس و افلاطون؛ باب چهارم: پزشکان یونانی مانند بقراط و کسانی که در طب پیرو بقراط بودند، مانند فیثاغورس، سقراط، افلاطون و ارسطو؛ باب پنجم: طبیبان هم‌عصر جالینوس و بعد از او؛ باب ششم: طبیبان اسکندرانی و هم‌دوره‌های آنان؛ باب هفتم: طبیبان عرب و غیر عرب در صدر اسلام، مانند نضر بن الحارث بن کلدۀ ثقفی و ابن آثال؛ باب هشتم: طبیبان سُرّیانی دربار عباسیان، مانند جورجیس بن جبرائیل، خاندان بُختیشوع، ماسرجویه، حنین بن اسحاق، اسحاق بن حنین، حُبیش بن اَعَسَم؛ باب نهم: طبیبانی که کتاب‌های یونانی را به عربی ترجمه کرده‌اند، مانند حنین بن اسحاق، قسطابن لوقا، ماسرجیس، حجاج بن مطر؛ باب دهم: طبیبان عراقی و پزشکان جزیره و دیار بکر، مانند یعقوب بن اسحاق کندی، ثابت بن سنان، ابوالحسن حرّانی، عَبدوس؛ باب یازدهم: طبیبان ایرانی مانند برزویه، ابن ربّین طَبْرَی، محمد بن زکریای رازی، ابوسهل مسیحی، شیخ الرّئیس ابن سینا؛ باب دوازدهم: پزشکان هندی مانند کنکه، صَنجَل و شاناق؛ باب سیزدهم: طبیبان مغربی و پزشکانی که در آن سرزمین اقامت گزیدند، مانند اسحاق بن عمران، اسحاق بن سلیمان، ابن جَزّار؛ باب چهاردهم: طبیبان مشهور مصری، مانند بلیطیان، ابراهیم بن عیسی، حسن بن زیرک؛ باب پانزدهم: پزشکان مشهور شامی، مانند ابونصر فارابی، عیسی رقی، یبرودی؛ (ابن‌ابی‌اصیبه، ۱۹۹۶ م؛ ج ۱، ص ۱۵۳-۱۵۴)

اهمیت این کتاب با توجه به افزایش مطالعات در دوره‌های اخیر و توجه به تاریخ علم و عالمان، به‌ویژه تاریخ طب و اطبّا در نقاط گوناگون جهان، از سوی

پیشروترین این دانشمندان یعنی خاورشناسان قابل دقت است. برای تبیین هرچه بیشتر جایگاه و تأثیر عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء، در این بخش آرای برخی از آنان ذکر می‌شود:

۱- ادوارد گرانویل براون، در کتاب تاریخ طب اسلامی: در قرن ۱۳ م در زمینه شرح‌حال‌نگاری تألیفات مهمی به زبان عربی پدید آمد. نخستین کتاب در زمینه شرح‌حال پزشکیان، تنها کتاب عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء است که این‌آبی اَصْبِیْعَه در سال ۱۲۴۵ م در دمشق گردآوری کرده است (براون، ۱۹۸۶ م، ص ۹۷؛ همان، ۱۳۶۴ ش، ص ۱۰۲).

۲- سیریل لویید الگود: مهم‌ترین آثار تاریخ پزشکیان را سه کتاب: عیون‌الانباء فی طبقات‌الأطباء این‌آبی اَصْبِیْعَه، تاریخ‌الحکماء قفطی و تاریخ مختصر الدؤل ابن عبری می‌داند. او آنها را به‌منزله سنگ بنای دوره کاملاً عربی طب ایران معرفی می‌کند. از طرف دیگر، سیریل لویید الگود، این‌آبی اَصْبِیْعَه را بزرگ‌ترین نویسنده تاریخ پزشکی ایران می‌نامد (الگود، ۱۳۵۶ ش، ص ۱۱). این کتاب نخستین بار با تصحیح اوگوست مولر و بر اساس ۱۵ نسخه خطی در دو جلد میان سال‌های ۱۸۸۲-۱۸۸۴ م در کونیسکبرگ آلمان و قاهره منتشر شده است. اروپاییان در پژوهش‌های خود در تاریخ پزشکی بسیار بر آن تکیه کرده‌اند. بسیاری بزرگان مانند ابن عبری در بخش پزشکی نگاشت‌ها از این کتاب در تألیف تاریخ مختصر الدؤل بهره گرفته‌اند و بر اساس پژوهش‌های انجام‌شده تنها زندگی‌نامه برخی از پزشکیان حاصل تحقیقات اوست و بقیّه به‌تقریب برگرفته‌ای از عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء و تاریخ‌الحکماء قفطی است (الگود، ۱۳۵۶ ش، ص ۱۸).

۳- آلدو میلی: کتاب عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء یکی از مهم‌ترین آثار تاریخ پزشکیان است (میلی، ۱۹۶۲ م، ص ۳۳۰).

۴- بول غلونجی: کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأَطباء مرجعی اساسی برای مطالعه تاریخ پزشکی و دانش‌ها در دوره اسلامی است (غیلونجی، عدد ۵۷، ص ۷۲). این پژوهشگر این اثر را در زمینه بحث در پزشکی عربی و پزشکان، از آثاری می‌داند که هرگز نمی‌توان خود را از مراجعه به آن بی‌نیاز دانست (غیلونجی، عدد ۱۱۴، ص ۱۷).

شکل و نسخه‌های عیون الانباء فی طبقات الأَطباء

برخی نسخه‌های خطی

نسخه خطی کتابخانه آستان قدس رضوی (شماره م ۴۱۴۸ با عنوان عیون الأنباء فی طبقات الأَطباء)؛ نسخه خطی کتابخانه وایدنر در دانشگاه هاروارد با عنوان عیون الانباء فی طبقات الأَطباء (نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، دفتر ۹، ص ۳۵۷)؛ نسخه خطی کتابخانه ملی ملک به شماره ۳۷۰۸ با عنوان عیون الانباء فی طبقات الأَطباء (ایرج افشار و همکاران، ۱۳۵۲ ش، ج ۱، ص ۵۱۵؛ خانابا مشار، مشار خانابا، فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، ج ۲، تهران، ۱۳۵۰ - ۱۳۵۵ ش، ج ۲، ص ۶۴۳؛ عبدالجبار، ۱۴۱۴ ق، ص ۲۷)؛ نسخه خطی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران به شماره ۱۶۳۱ / ع، با عنوان عیون الانباء فی طبقات الأَطباء (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ج ۱۰، ص ۱۹۳-۱۹۵)؛ نسخه خطی اول دارالکتاب‌های مصر، به شماره ۲۱۰۴: با عنوان کتاب عنوان الأنباء فی طبقات الأَطباء (ابن‌ابی أصیبیه، ۱۹۹۶ م، ص ۱۰۱)؛ نسخه خطی دوم دارالکتاب‌های مصر به شماره ۲۱۹ با عنوان عیون الانباء فی کشف طبقات الأَطباء؛ (ابن‌ابی أصیبیه، ۱۹۹۶ م، ص ۱۰۲-۱۰۳)؛ نسخه خطی سوم دارالکتاب‌های مصر به شماره ۱۸۲ با عنوان «کتاب عیون الانباء فی طبقات الأَطباء» (ابن‌ابی أصیبیه، ۱۹۹۶ م، ص ۱۰۳)؛

نسخه خطی چهارم دارالکتاب‌های مصر به شماره ۱۳۴۱ با عنوان کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأطباء؛ (ابن‌ابی‌اصیبیه، ۱۹۹۶ م، ص ۱۰۳-۱۰۴) نسخه خطی آلمان، توبینگن آلمان ۱۴، با عنوان کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأطباء (ابن‌ابی‌اصیبیه، ۱۹۹۶ م، ص ۱۰۳-۱۰۴)؛ نسخه خطی دانمارک، کپنهاگ *Cod. Ar CIXXI* (ابن‌ابی‌اصیبیه، ۱۹۹۶ م، ص ۱۰۳-۱۰۴). نسخه خطی اول کتابخانه احمد ثالث به شماره (۷۱ / ۲۸۶۰ تاریخ در سال ۸۲۱ ق کتابت شده است. (ابن‌ابی‌اصیبیه، ۱۹۹۶ م، ص ۱۰۳-۱۰۴)؛ نسخه خطی دوم کتابخانه احمد ثالث به شماره (۷۰ / ۲۸۵۹ ب تاریخ)؛ در سال ۷۳۵ هـ ق نوشته شده است (ابن‌ابی‌اصیبیه، ۱۹۹۶ م، ص ۱۰۸).

نسخه‌های کامل چاپی عیون الأنباء فی طبقات الأطباء

اوگوست مولر یا امرؤ القیس بن طحان با تصحیح کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، آن را در سال ۱۲۹۹ ق برابر با ۱۸۸۲ م بر اساس بررسی ۱۵ نسخه خطی این اثر و همراه با یادداشت‌های فراوان در قاهره منتشر کرد. اما با توجه به کیفیت نامطلوب این چاپ مانند حذف همه نشانه‌های اختلافات نسخ (نلینو، ۱۹۱۱ م، ص ۶۴) او مجبور شد نسخه کامل‌تر دیگری از این اثر ارزشمند را چاپ کند. عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، تصحیح مولر تجدید چاپ با برخی اضافات (ابن‌ابی‌اصیبیه، ۱۸۸۴ م)؛ عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، افسست از روی چاپ مولر (ابن‌ابی‌اصیبیه، ۱۳۰۰ ق)؛ عیون الانباء فی طبقات الأطباء، تصحیح: نزار رضا، بدون تحقیق علمی کافی همراه با شرح بعضی از واژگان و برخی از فهرست‌ها (ابن‌ابی‌اصیبیه، ۱۹۶۵ م) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، تصحیح: سمیح الزین، چاپ ۱۹۸۷ م خطاهای چاپی و افتادگی کمتری دارد^۱ (ابن‌ابی‌اصیبیه، دارالفکر، ۱۹۵۶ م؛

الجزء الثانی، دارالفکر، ۱۹۵۷ م؛ الجزء الثالث، دارالفکر، ۱۹۸۷ م؛ ابن‌ابی‌اصیبعه، ۱۹۹۶ م، ص ۱۰۳ (ص ۱۱۰)؛ عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء، ضبط و تصحیح و فهرست‌گذاری محمد باسل عیون‌السود (ابن‌ابی‌اصیبعه، ۱۹۸۸ م)؛ عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء، تصحیح عامر النجار از کامل‌ترین چاپ‌های این اثر ارزشمند هستند (ابن‌ابی‌اصیبعه، ۱۹۹۶ م؛ ابن‌ابی‌اصیبعه، ۲۰۰۱ م). عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء به‌صورت کپی نیز در ایران منتشر شده است (ابن‌ابی‌اصیبعه، ۱۳۸۷ ش).

نسخه‌های چاپی خلاصه کتاب عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء

من عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء، گزینش، مقدمه و تعلیق قاسم وهب (وهب قاسم، ۱۹۹۷ م).

نسخه‌های ترجمه کتاب عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء

این ترجمه‌ها به زبان‌های فارسی و آلمانی هستند و عبارتند از: ترجمه فارسی کتاب عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء: ۱- به اهتمام محمود نجم‌آبادی، جعفر غضبان، این اثر، بخش اول عیون‌الأنباء فی طبقات‌الأطباء همراه با ترجمه و تعلیقات و شروح و حواشی و اصطلاحات طبی و فهارس است (ابن‌ابی‌اصیبعه، ۱۳۴۹ ش)؛ ۲- شرح و تعلیقات از محمود نجم‌آبادی، ترجمه جعفر غضبان، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل (ابن‌ابی‌اصیبعه، ۱۳۸۶ ش)؛ ۳- ترجمه بخش دوم نیز بعد از نزدیک به نیم قرن از ترجمه بخش اول این اثر سترگ به فارسی در سال ۱۳۸۹ ش ترجمه شد. بخش دوم این نگاشته مهم در تاریخ علم، به‌ویژه تاریخ علوم پزشکی به همت والای محمد ابراهیم ذاکر، رضا دادگر و رضا بافرانی آغاز شد و بعد از ماه‌ها تلاش شبانه‌روزی به همراه تعلیقات، شروح،

فهرست‌های گوناگون در دست انتشار است. ترجمه آلمانی کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، صفحه عنوان به انگلیسی و متن اصلی به زبان آلمانی و عربی است (1995, Ibn Abi Usaibi'a).

روش تاریخ‌نگاری کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأطباء

این‌آبی اُصیبِعه در این کتاب دستاوردهای پزشکی را مختص هیچ قوم و کشوری نمی‌داند. او بر این باور است که انتقال تحقیقات و پژوهش‌های پزشکی ارثی است و مردمان در مواردی آنها را کامل‌تر کرده‌اند. این کتاب جزو کتاب‌های طبقات طبقه‌بندی می‌شود و به روش روایی نگاشته شده است. این روش از قدیمی‌ترین و مهم‌ترین روش‌های عرضه اخبار تاریخی در تاریخ‌نگاری طب و اطباء در تمدن اسلامی است (دوری، ۱۹۸۳، ص ۵۷ و ۴۷-۴۸). به همین سبب، اسناد روایت و راویان در متون این روش مشهود است (دوری، ۱۹۸۳، ص ۲۰-۲۱). در روش نگارش عیون الأنباء فی طبقات الأطباء هر دسته از اخبار درباره واقعه‌ای، بدون توجه به پیوستگی آن با وقایع دیگر ذکر می‌شد و به‌تنهایی کامل است و اسناد روایت، کامل یا ناقص ذکر می‌شود. گزارش‌های روایی، به‌ویژه در آثار اخباریانی که متأثر از شکل روایات «ایام‌العرب» بودند، ویژگی‌های ادبی و اشعاری نیز دارند. به همین دلیل است که برخی محققان، تاریخ‌نگاری به روش روایی را برگرفته از شکل «خبر» قصص‌الایام پیش از اسلام دانسته‌اند (روزنتال، ۱۹۶۳، ص ۶۶-۶۸). کنار هم بودن هر دسته خبر درباره رویداد خاص و جدا از حوادث دیگر، از دیگر نکات قابل‌توجه در روش این کتاب است. این روش در جمع‌بندی آثار تاریخ‌نگاری تمدن اسلامی طرفداران بیشتری داشته است (سجادی، ۱۳۸۰، ص ۷۲). ابوریحان بیرونی نیز بر این نکته که تاریخ مبتنی بر نقل و سماع است، صحه

گذاشته است؛ ولی در عین حال تأکید می‌کند که از راه مقایسه روایات و بهره گرفتن از عقل در این کار می‌توان مسموعات و منقولات را ارزیابی کرد و تا حدی درست را از نادرست باز شناخت. در کنار این، رشیدالدین فضل‌الله وظیفه مورخ را گردآوری همه روایات می‌داند؛ بدان‌گونه که معتبران و بزرگان هر قوم گفته‌اند و در کتاب‌های خود آورده‌اند؛ و اگر بخواهد فقط اخبار مورد اتفاق و موثق را گرد آورد، هرگز نمی‌تواند تاریخ بنویسد (زریاب خویی، بزم‌آورد، (۱۳۶۸)، ص ۵۰-۵۳).

چرایی تأثیرگذاری کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأَطَبَاء

این کتاب با ویژگی‌های خاصی که در میان آثار تاریخ‌نگاری دارد، در تاریخ علم به‌ویژه تاریخ‌نگاری طب و اطباء در تمدن اسلامی، بلکه در تمدن بشری منبع ارزشمندی است. از تأثیرگذاری‌های این کتاب اینک:

۱- کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأَطَبَاء نخستین کتابی است که به‌صورت جامع در زمینه شرح حال پزشکان در تمدن اسلامی تا قرن هفتم هجری نگاشته شده است (براون، ۱۹۸۶ م، ص ۹۷؛ همان، ۱۳۶۴ ش، ص ۱۰۲).

نویسنده این کتاب یکی از بزرگ‌ترین نویسندگان پزشک تاریخ طب و اطباء در تمدن اسلامی است. این اثر یکی از سه اثر مهم تاریخ‌نگاری پزشکی و پزشکان در این تمدن است (الکود، ۱۳۵۶ ش، ص ۱۱).

مرجعی برای پژوهش‌های علمی دوره بعد از خود: این کتاب در پژوهش‌های اخیر شرقی و غربی هم‌چنان مورد استناد و مراجعه است؛ مانند پژوهش‌های لکلرک که در زبان فرانسه تاریخ طب لوسین لکلر فرانسوی (Leclerc، ۱۸۷۶ م.) که قسمت اعظم آن تقریباً ترجمه عیون الأنباء فی طبقات الأَطَبَاء ابن‌ابی‌اصیبعه و پژوهش‌های ووستنفلد درباره تاریخ اطباء و علمای علوم طبیعی (Wustenfeld،

1890 م) و تاریخ نگارش‌های عربی، فؤاد سزگین، به‌ویژه جلد سوم آن در زمینه پزشکی (سزگین، ۱۳۸۰ش) و تاریخ مختصر الدؤل ابن عبری، مطرح الأنظار فیلسوف‌الدوله (فیلسوف‌الدوله، ۱۳۴۴ق) بسیار متأثر از این کتاب است (ابن‌العبری، ۱۹۵۸ م؛ الگود، ۱۳۵۶ ش، ص ۱۸).

۲- مرجعی مهم برای مطالعه تاریخ علوم به‌ویژه تاریخ پزشکی و پزشکان در

دوره اسلامی و عربی است (غیلونجی، عدد ۵۷، ص ۷۲).

۳- میراث‌بان بسیاری از داده‌های علمی در زمینه تاریخ‌نگاری طب و اطباء: نویسنده کتاب بسیاری از مطالب را از دانشمندان تراز اول پیش از خود را آورده است و برخی از آثار این دانشمندان امروزه در دسترس نیست (ابن‌ابی‌اصیبه، ۱۹۹۶ م، ج ۱، ص ۱۱۱).

این اثر به مثابه نمونه بارز مکتب‌های تاریخ‌نگاری طب مصر و شام، با اعتماد به آثار مکتب‌های تاریخ‌نگاری طب عراق و یونان از آنها مطالبی را نقل می‌کند و در کنار آن آثار، در اثری مانند تاریخ‌الحکما ابن قفطی نیز نمود می‌یابد؛ مثلاً: الف) در باب آغاز طب، قول اسحاق بن حنین را نقل می‌کند که مصریان طب را استخراج کردند؛ به‌وسیله تجربه آن زن بیمار که میل فراوانی به «راسن» داشت و با خوردن آن، بیماری‌اش بهبود یافت؛ ب) نیز او از قول یحیی نحوی عین آنچه اسحاق از تاریخ یحیی نحوی درباره نام پزشکان و زمان فترت میان آنان آورده، ذکر کرده است؛ ج) هم‌چنین هنگامی که می‌خواهد اسکندرانیون را نام ببرد، تصریح می‌کند که به ترتیبی که اسحاق بن حنین مرتب ساخته است، از آنان یاد می‌کند (ابن‌ابی‌اصیبه، ج ۱، ص ۱۵۵-۱۸۱؛ قفطی، ۱۹۹۹ م، ص ۱۲، ۷۱ و ۹۲) و در موارد دیگر نیز از تاریخ اسحاق بن حنین صراحتاً نقل کرده است (اسحاق بن حنین، ۱۳۸۷ ش، ص ۲۶۱-۲۶۲).

۴- امانت‌داری و رعایت اخلاق علمی در نقل‌قول‌ها و استفاده از منابع: توجه

به منابع دیگر با رعایت امانت‌داری از دیگر دلایل اهمیت این کتاب است. برای مثال، ابن‌ابی‌اصیبعه، آنجا که دوران زندگی و تعلم و تعلیم جالینوس را بیان می‌کند، می‌گوید این مطابق است با آنچه اسحاق بن حنین در تاریخ خود ذکر کرده و آن را به یحیی نحوی نسبت داده است (ابی‌اصیبعه، ۱۹۹۶ م، ج ۱، ص ۱۱۵). هم‌چنین او آغاز علم طب را از کتاب تفسیر جالینوس بر کتاب الایمان بقراط مطابق آنچه در تاریخ اسحاق دیده می‌شود، نقل کرده است (ابی‌اصیبعه، ۱۹۹۶ م، ج ۱، ص ۱۰) و در موارد دیگر نیز تصریح می‌کند که از تاریخ اسحاق بن حنین مطالب خود را نقل می‌کند (اسحاق بن حنین، ۱۳۷۸ ش، ص ۲۶۱).

۵- گستردگی جغرافیایی - تاریخی موضوعات طرح‌شده در آن: در این کتاب از پیدایش دانش پزشکی و مراحل ابتدایی آن تا شرح زندگانی پزشکان یونان، پزشکان عرب در آغاز عصر اسلامی، پزشکان سریانی در آغاز عصر عباسی، مترجمان کتاب‌های پزشکی از یونانی به عربی، پزشکان عراق و جزیره و دیاربکر، پزشکان بلاد عجم (ایران)، هندوستان، مغرب، مصر و شام بحث شده است (ابن‌ابی‌اصیبعه ۱۹۹۶ م، ج ۱، ص ۱۵۱-۱۵۴).

۶- جامعیت و استحکام مطالب و نقل‌قول‌های موجود در کتاب: کتاب ابن‌ابی‌اصیبعه دربرگیرنده روایت‌ها و خبرهای بسیاری است. برخی را از کتاب‌های افراد هم‌ترازش و برخی دیگر را از خود آنان نقل کرده است. او با این کارش بسیاری از گفتارها و خبرهایی را که کتاب‌های دربردارنده‌شان از بین رفته و به ما نرسیده‌اند و سخنانی را که از دیگران شنیده و درجایی نوشته نشده‌اند، حفظ کرده است. مثلاً، او از سخنان افلاطون، بقراط و جالینوس در آثارش بسیار نقل کرده است. غیر از این افراد هم بسیاری کسان که سخنان ایشان را آورده و شرح حال آنان را نقل کرده و یا اینکه شرح حالی برایشان نیاورده است. این اثر یکی از مهم‌ترین آثار

تاریخ پزشکی است (مییلی، ۱۹۶۲ م، ص ۳۳۰).

۷- قوه ضبط و ثبت نگارنده این کتاب به حدی بوده که در جای جای این اثرش عبارات شفاهی بسیاری از پزشکان را نیز آورده است. برخی از این اطلاعات در نوع خود بی نظیر است و به پژوهشگران کمک شایانی می کند (ابن ابی اصیبعه، ۱۹۹۶ م، ج ۱، ص ۱۵۱-۱۵۴).

۸- جمع آوری فهرستی دقیق و معتبر از آثار هر یک از دانشمندان نام برده شده در این کتاب در پایان شرح حال آنان: با توجه به موجود نبودن بسیاری از این آثار، ارائه این داده ها می تواند تصویر روشنی از فضای علمی آن دوران ایجاد کند و سرنخ هایی برای پی جویی این میراث عظیم علمی باشد (ابن ابی اصیبعه، ۱۹۹۶ م، ج ۱، ص ۱۵۱-۱۵۴).

۹- داشتن متنی ساده و روان و به دور از تکلف های ادبی همراه با اشعاری بیان شده، الگوی مناسبی برای نگاشته های بعدی در این زمینه بوده است.

۱۰- برخی اشتباهات محتوایی و ذکر نشدن برخی از دانشمندان هم دوره مؤلف نیز در آثار دوره های بعدی دیده می شود که این نیز یک روال مرسوم یا سنت قابل دقت است (ابن ابی اصیبعه، ۱۹۸۷ م، ج ۳، ص ۲۷۳).

۱۱- توجه به جایگاه پزشکان مسلمان از نظر کمیّت و کیفیت داده های بیان شده در این کتاب در تاریخ نگاری طب قابل توجه است. بررسی این کتاب نشان می دهد که شمار پزشکان غیر مسلمان در سال های اولیه دوره اسلامی از پزشکان مسلمان بیشتر بوده است. بنا بر گزارش ابن ابی اصیبعه در قرن سوم هجری ۱۳۰ پزشک مسیحی، سه مشرک، سه یهودی و پنج مسلمان وجود داشته است. در قرن پنجم هجری شمار پزشکان مسلمان به تقریب شش برابر شده و تعداد غیر مسلمانان به طور عمده کاهش فراوانی داشته است. شاید این امر ناشی از اسلام آوردن آنان باشد و شاید این آمار نشان دهنده توجه نویسنده به این امر

باشد(ابن ابی اصیبعه، ۲۰۰۱ م).

از دیگر جنبه‌های تأثیرگذاری این کتاب محور قرار گرفتن آن برای پژوهش‌های تاریخ‌نگاری پزشکی و پزشکان در دوره اخیر است. محققان سده‌های اخیر در پیروی از ابن ابی اصیبعه آثاری خلق کرده‌اند؛ مثلاً احمد عیسی‌بک کتاب معجم‌الاطباء را نگاشت. این کتاب با عنوان کامل «معجم‌الاطباء من سنه ۶۵۰ هـ الی یومنا هذا (ذیل عیون‌الانباء فی طبقات‌الاطباء لابن ابی اصیبعه)» تألیف احمد عیسی‌بک (۱۸۷۶- ۱۹۴۶ م.) به زبان عربی است و می‌توان آن را تکمله‌ای برای کتاب عیون‌الانباء فی طبقات‌الاطباء نگاشته ابن ابی اصیبعه دانست(احمد عیسی‌بک، ۱۳۶۱ ق؛ همان، ۱۳۸۷ ش؛ همان، ۱۹۸۲ م.) او حدود ۹۰۰ پزشک عالی‌مقام را پس از تألیف کتاب عیون‌الانباء یاد کرده است(احمد عیسی‌بک، ۱۳۸۷ ش، ص ۱۲۷).

۱۲- وجود نسخه‌های خطی گوناگون در قرن‌های گوناگون بعد از نگارش، نشان از اهمیت این اثر در میان نویسندگان، نسخ‌خان و محققان دارد. این نیز می‌تواند نشانه‌ای برای تأثیرگذاری این کتاب بر تاریخ‌نگاری طب و اطباء باشد.

۱۳- از دیگر اماره‌های تأثیرگذاری این کتاب در تاریخ‌نگاری طب و اطباء انتشار این کتاب بعد از اختراع دستگاه چاپ در سال‌های گوناگون در مناطق گوناگون با کیفیت‌های متنوع است؛ مانند آلمان، مصر و ایران.

۱۴- از دیگر اماره‌های مؤثر بودن این کتاب در عرصه علمی به‌ویژه تاریخ‌نگاری طب و اطباء ترجمه آن به زبان‌های دیگر و استناد به ترجمه‌های آن است. عیون‌الانباء دو بار به زبان فارسی و یک‌بار به آلمانی ترجمه شده است.

منابع، مآخذ و استنادات کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأطباء

در این کتاب ابن‌ابی‌اصیبعه از افراد معاصر خود یا پیش از خود با حفظ امانت‌داری و موازین اخلاق علمی شامل دو گونه تاریخ مکتوب و تاریخ شفاهی نقل مطلب کرده است که برخی از آنان عبارتند از:

- ۱- محمد بن اسحاق، ابن‌الدّیم متوفی ۴۳۸ ق: کتاب او الفهرست به نقل یحیی نحوی در تاریخش درباره طب، منبع اصلی ابن‌ابی‌اصیبعه در ذکر پزشکان کهن یونان و اخبارشان است؛
- ۲- حنین بن اسحاق متوفی ۲۶۰ ق: ابن‌ابی‌اصیبعه از کتاب نوادر الفلاسفه و الحكماء اثر حنین بن اسحاق نقل کرده و در باب دهم کتابش شرح‌حال او را نیز آورده است؛
- ۳- ابن‌مطران، أسعد بن‌إلیاس، موقّق‌الدّین، متوفی در ۵۸۷ ق، کتاب او بستان الأطباء و روضة الألباء است. ابن‌ابی‌اصیبعه در باب پانزدهم کتابش شرح‌حال او را آورده است؛
- ۴- مَبَشَّر بن فاتک، ابووفاء، امیر محمودالدّوله، متوفی به سال ۵۸۹ ق، کتاب مُختار الحِکَم و مَحاسِن الکَلِم از اوست. در باب چهاردهم کتاب ابن‌ابی‌اصیبعه شرح‌حال او آمده است؛
- ۵- ابوسلیمان منطقی، محمد بن طاهر بن بهرام سجستانی در اواخر قرن چهارم هجری درگذشت. ابن‌ابی‌اصیبعه در تعلیقاتش از او نقل کرده است. به‌ظاهر کتاب او گم شده و به دست ما نرسیده است. شرح‌حال او در باب یازدهم کتاب آمده است؛
- ۶- ابن‌رضوان، ابوحسن علی بن رضوان متوفی به سال ۴۵۳ ق، صاحب کتاب شرح کتاب جالینوس فی فرق الطب است. شرح‌حال او در باب چهاردهم آمده

است؛

۷- ابومعشر بلخی، جعفر بن محمد بلخی متوفی در ۲۷۲ ق، کتاب الأدوار والألوف از اوست که در برخی کتاب‌ها به نام الألوف آمده و به ظاهر به دست ما نرسیده است؛

۸- عبدالملک بن زهر، او عبدالملک بن زهر ایادی متوفی در ۵۵۷ ق، کتابش التیسیر فی المداواه و التدبیر است؛

۹- ثابت بن قره حُرّانی متوفی در ۲۸۸ ق، کتاب الذخیره فی علم الطب از اوست. شرح حالش در باب دهم کتاب آمده است؛

۱۰- أُوحد الزمان، أبو البرکات، هبة الله بن ملکا البغدادی. متوفی در ۵۴۷ ق کتاب المعتبر فی المنطق و الحکمه و شرح حالش در باب دهم کتاب آمده است؛

۱۱- أبو القاسم صاعد بن أحمد بن صاعد الأندلسی متوفی در ۴۶۲ ق و کتاب طبقات الأمم از اوست؛

۱۲- ابن جُلجل سلیمان بن حَسّان اندلسی، ابوداود متوفی پس از ۳۸۴ ق، کتاب او طبقات الأطباء والحکماء است. او اولین نگارنده در این موضوع در سرزمین مغرب است. شرح حال او در باب سیزدهم کتاب آمده است؛

۱۳- عبیدالله بن جبریل متوفی در ۴۵۰ ق، کتاب مناقب الأطباء از اوست که به ظاهر گم شده و به دست ما نرسیده است؛

۱۴- ابن بطلان، مختار بن حسن بن عبدون، ابوحسن متوفی در ۴۵۸ ق، کتاب او دَعوة الأطباء است. هم‌چنین مقاله‌ای با عنوان علّة نقل الأطباء دارد. شرح حالش در باب دهم آمده است؛

۱۵- ابن بختویه، عبدالله بن عیسی بن بختویه زنده در ۴۲۰ ق، کتاب المقدمات از اوست که به کَنز الأطباء شناخته می‌شود. شرح حالش در باب دهم

آمده است؛

۱۶- ابن دایه، یوسف بن ابراهیم بن دایه متوفی در ۲۶۵ ق، کتاب أخبار الأَطْبَاءِ از اوست.

۱۷- احمد بن یوسف بن دایه زنده در ۳۴۰ ق، پسر ابن دایه، کتاب حُسْنُ الْعُقْبَى از اوست و شاید این کتاب از پدرش باشد. به ظاهر این کتاب گم شده و به دست ما نرسیده است؛

۱۸- ظهیرالدین بیهقی، علی بن زید، متوفی در ۵۶۵ ق، کتاب تاریخ حکیمان اسلام از اوست که آن را تتمه صوان الحکمه نامید؛

۱۹- قینون الترجمان زنده در قرن چهارم هجری. اِئِنِ اَبِی اَصْبِیْعَه در شرح حال بسیاری از پزشکان عصر عباسی، ابتدا از او نقل می‌کند. کتابش به ظاهر گم شده و به دست ما نرسیده است؛

۲۰- رهاوی، اسحاق بن علی رهاوی، زنده در قرن سوم هجری، کتاب أدب الطَّبِیبِ از اوست. شرح حال او در باب دهم کتاب اِئِنِ اَبِی اَصْبِیْعَه آمده است؛

۲۱- ثابت بن سنان صابئی، متوفی در ۳۶۵ ق. اِئِنِ اَبِی اَصْبِیْعَه به کتاب تاریخ او که آغاز آن از سال ۲۹۵ ق تا زمان مرگ ثابت است، اشاره کرده است. شرح حال او در باب دهم آمده است؛

۲۲- ابوریحان بیرونی: محمد بن احمد متوفی در ۴۳۰ ق، کتاب الجواهر فی الجواهر از اوست. شرح حالش در باب یازدهم آمده است؛

۲۳- ابوعلی قیانی زنده در قرن سوم هجری، کتاب طبقات الأَطْبَاءِ از اوست که به ظاهر گم شده است؛

۲۴- احمد بن طیب سَرخسی متوفی در ۲۸۶ ق کتاب اللّهُو وَالْمَلَاهِی از اوست. شرح حال او در باب دهم آمده است؛

- ۲۵- رازی، ابوبکر محمدبن زکریا متوفی در ۳۱۳ ق، کتاب‌های او الخواص و سیره الحکماء هستند که به ظاهر گم شده‌اند و به دست ما نرسیده‌اند؛
- ۲۶- ابوعبید قاسم بن سلام بغدادی، متوفی در ۲۲۴ ق؛ کتاب الأمثال السائرة از اوست؛
- ۲۷- واقدی، محمدبن عمرو متوفی در ۲۰۹ ق که ابنِ ابی أصیبغه از کتاب السیر و المغازی او مطلب نقل می‌کند؛
- ۲۸- طبری، محمدبن جریر. متوفی در ۳۱۰ ق ابنِ ابی أصیبغه از کتابش تاریخ الأمم والملوک، معروف به تاریخ طبری نقل می‌کند؛
- ۲۹- ابراهیم بن قاسم کاتب رقیق قیروانی، زنده در ۳۸۸ ق؛
- ۳۰- اصفهانی: ابوالفرج علی بن حسین متوفی بعد از ۳۶۰ ق، کتاب الأغانی از اوست؛
- ۳۱- میمون بن هارون بن مخلد بن ابان بن صدقه، متوفی در ۲۹۷ ق؛
- ۳۲- ابن هیثم، محمد بن حسن بن هیثم متوفی در حدود ۴۳۰ ق، شرح‌حالش در باب چهاردهم آمده است؛
- ۳۳- فارابی، ابونصر، محمد بن محمد متوفی در ۳۳۹ ق، شرح‌حالش در باب پانزدهم آمده است؛
- ۳۴- حکیم دُخوار، ابومحمد عبدالرحیم، متوفی در ۶۲۸ ق؛
- ۳۵- کاتب جَوینی، حسن بن علی، ملقب به فخرالکتاب، متوفی قبل از ۵۸۴ ق؛
- ۳۶- ابن صیرفی، ابوقاسم علی بن سلیمان، متوفی در ۵۴۲ ق، کتاب دیوان الرِّسائل از اوست؛
- ۳۷- مسعودی، علی بن حسین، متوفی در ۳۴۶ ق، کتاب التنبیه والإشراف از

اوست؛

می‌توان گفت که کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأَطباء، دائرةالمعارفی است که علاوه بر این که دربرگیرنده اخبار پزشکان حکیم و فیلسوف است، خبرهایی از تاریخ فلسفه و غیر آن را که در کتاب‌های خاص ذکر می‌شوند، دربردارد.

نتیجه‌گیری

عیون الأنباء فی طبقات الأَطباء اثر ارزشمند یکی از دانشمندان تمدن اسلامی، حلقه وصلی در تاریخ‌نگاری طب و طبّا تمدن‌های بشری به‌ویژه تمدن اسلامی است. همان‌گونه که نشان داده شد، نویسنده این کتاب توانسته در حد توان رویدادهای مهمی از تاریخ پزشکی را از منابع و مآخذ نوشتاری و شفاهی و تلاش‌های فردی خود برای بشریت به ارمغان آورد. استفاده‌های دانشمندان دیگر از جنبه‌های ساختاری، شکلی، محتوایی و روشی این کتاب در آثار معتبر دیگر دلیل محکم دیگری بر جایگاه مؤثر و منحصربه‌فرد این نگاشته در تاریخ‌نگاری علم و عالمان به‌ویژه تاریخ‌نگاری طب و طبّا است.

فهرست منابع

- ابن ابی اصیبعه، (۱۹۶۵ م.) احمد، عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، مصحح: نزار رضا، بیروت: دارمکتب‌هایة الحیاة.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۳۰۰ ق.) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، چاپ مصطفی افندی وهبی، القاهرة: المطبعة الوهیبة.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۳۴۹ ش) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، شرح و تعلیقات از محمود نجم‌آبادی، ترجمه جعفر غضبان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۳۸۶ ش) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، شرح و تعلیقات از محمود نجم‌آبادی، ترجمه جعفر غضبان، تهران: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۳۸۷ ش) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی ایران.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۸۸۴ م.) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، (دو جلدی)، تصحیح اوگوست مولر یا امرؤالقیس بن طحان، کونیگزبرگ.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۹۵۶ م.) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، الجزء الأول، تصحیح سمیح الزین، بیروت: دارالفکر.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۹۵۷ م.) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، الجزء الثاني، تصحیح سمیح الزین، بیروت: دارالفکر.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۹۸۷ م.) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، الجزء الثالث، تصحیح سمیح الزین، بیروت: دارالفکر.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۹۸۸ م) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، ضبطه و صححه و وضع فهارسه محمّد باسل عیون السود، بیروت: دارالکتاب‌های العلمية.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۹۹۵ م.) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، مصحح اوجست ملر امروء القیس بن الطحان، یصدرها فؤاد سزگین، فرانکفورت: معهد تاریخ العلوم العربیة و الإسلامیة.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۱۹۹۶ م.) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، ج ۱، مصحح عامر النجار، القاهرة دارالمعارف.
- ابن ابی اصیبعه، احمد، (۲۰۰۱ م.) عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، تحقیق و دراسة عامر النجار، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- ابن العبری، أبو الفرج غریغوریوس، (۱۹۵۸ م.) تاریخ مختصر الدول، تحقیق أنطون صالحانی، بیروت.
- ابن العماد، احمد بن محمد حنبلی، (۱۴۱۴ ق.) شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، دمشق: دار ابن کثیر.
- ابن تغری بردی، یوسف، (۱۳۴۸ ق.) النجوم الزاهرة فی اخبار مصر و القاهرة، القاهرة.

- ابن کثیر، عمادالدین أبو الفداء اسماعیل، (۱۴۱۹ ق/ ۱۹۹۸ م.) البدایة و النهایة، تحقیق عبد الله التركي، الطبعة الأولى، دمشق: دارهجر.
- اسحاق بن حنین، (۱۳۸۷ ش.) تاریخ الاطبا و الفلاسفة، در مجموعه متون و مقالات در تاریخ و اخلاق پزشکی در اسلام و ایران، مهدی محقق، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- افشار ایرج، محمدتقی دانش‌پژوه، محمدباقر حجتی، احمد منزوی، (۱۳۵۲ ش.) فهرست نسخه خطی کتابخانه ملی ملک، ج ۱، تهران: کتابخانه ملی ملک.
- الگود، سیریل لویید، (۱۳۵۶ ش.) تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه به اهر فرقانی، تهران، امیرکبیر.
- الرفاعی عبدالجبار، (۱۴۱۴ ق.) معجم المطبوعات العربیة فی ایران، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- براون، ادوارد، (۱۳۶۴ ش.) تاریخ طب اسلامی، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- براون، ادوارد، (۱۹۸۶ م.) الطبّ العربی، ترجمه داود سلمان، بغداد: وزارة الثقافة و الاعلام.
- حاجی خلیفه، (بی تا) کشف الظنون عن اسامی الكتاب‌های و الفنون، بیروت: مکتب‌هایة المثنی.
- دانش‌پژوه، محمدتقی، (۱۳۵۸ ش.) نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، دفتر ۹، تهران: دانشگاه تهران.
- دوری، عبدالعزیز، (۱۹۸۳ م.) بحث فی نشأة علم التاریخ عند العرب، بیروت.
- روزنتال، فرانتر، (۱۹۶۳ م.) علم التاریخ عند المسلمین، ترجمه صالح احمدعلی، بغداد.
- زرکلی، خیرالدین، (۱۹۸۰ م.) اعلام قاموس الرجال لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المستشرقین، الطبعة الخامسة، بیروت: دارالعلم للملایین
- زریاب خوبی، عباس، (۱۳۶۸ ش.) «مورخان ایران در عصر اسلامی»، بزم آورد.
- سجادی، صادق، (۱۳۸۰ ش.) تاریخ‌نگاری در اسلام، تهران.
- سزگین، فؤاد، (۱۳۸۰ ش.) تاریخ نگارش‌های عربی، ترجمه احمدرضا ریس، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- عانوتی، اسامه، (۱۳۹۵ ق.) ابن ابی اصیبعه. تعریف و تقویم، بیروت: دارالنفائس.
- عیسی بک، احمد، (۱۹۸۲ م.) معجم الاطباء، الطبعة الثانية، بیروت: دارالرائد العربی.
- عیسی بک، احمد، (۱۳۶۱ ق.) معجم الاطباء من سنه ۶۵۰ هـ. الی یومنا هذا (ذیل عیون الانباء فی ۳۳- طبقات الاطباء لابن ابی اصیبعه)، مصر: مطبعة فتح الله الیاس نوری.
- عیسی بک، احمد، (۱۳۸۷ ش.) معجم الاطباء، تهران، دانشگاه علوم پزشکی ایران، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلام و مکمل.
- غیلونجی بول، (۱۹۷۷ م.) «ابن النّفیس: سلسله اعلام العرب»، عدد ۵۷، مصر: الدار المصریة للتألیف و الترجمة.

- غیلونجی بول، (۱۹۸۵ م.)، «البغدادی طبیب القرن السادس الهجرى: سلسلة اعلام العرب»، عدد ۱۱۴، مصر: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- قفطی علی بن یوسف، (۱۹۹۹ م.) تاریخ الحکماء و هو مختصر الزوزنی من کتاب اخبار العلماء به اخبار الحکماء، فرانکفورت: منشورات معهد تاریخ العلوم العربية و الإسلامية.
- کخاله عمررضا، (۱۹۷۲ م.) العلوم العلمية فی العصور الإسلامية، دمشق.
- محقق مهدی، (۱۳۸۷ ش.) مجموعه متون و مقالات در تاریخ و اخلاق پزشکی در اسلام و ایران، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- مشار خانابابا، (۱۳۵۰ - ۱۳۵۵ ش.) فهرست کتابهای چاپی فارسی، ج ۲، تهران.
- مییلی الدو، (۱۹۶۲ م.) العلم عند العرب و اثره فی تطوّر العلم العالمی، ترجمه عبدالحلیم النجار، محمد یوسف موسی، مصر: دارالقلم.
- نلینو، کارلو، (۱۹۱۱ م.) علم الفلك و تاریخه عندالعرب فی القرون الوسطی، رم.
- وهب قاسم، (۱۹۹۷ م.)، (اختار النصوص و قدّم لها و علق علیه)، من عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، ابن ابی اصیبعه، دمشق: وزارة الثقافة.
- (And His Ibn Abi Usaibi'a), 1995 (Studies On Ibn Abi Usaibi'a)D.1270
Uyun Al - Anba Fi Tabaqat Al -Atibba = T. P. In Arabic
- دراسات حول ابن أبي أصيبعة و كتابه عیون الأنباء فی طبقات الأطباء
Collected and Reprinted By Fuat Sezgin, In Collaboration With Mazen Amawi, Carl Ehrig- Eggert Eckhard Neubauer, Frankfurt = Institute For The History Of Arabic- Islamic Science At The Johann Wolfgang Goethe University.Lucien Leclerc), 1876 (Histoire de la Medecine Arabe; Volumes, Paris, L. Leroux.Wustenfled), 1890 (Geschichte der arabischen Aerzte und Naturforscher, GpTtingen.

یادداشت شناسه مؤلفان

مهدی محقق: استاد دانشگاه تهران

غلامرضا جمشیدنژاد اول: عضو هیأت علمی بنیاد دائره المعارف اسلامی

فاطمه جان احمدی: دانشیار، گروه تاریخ دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

رضا دادگر: دانشجوی دکتری تاریخ و تمدن اسلامی دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسؤول)

نشانی الکترونیکی: al.reza.d@gmail.com

Effect book Uyun Al - Anba Fi Tabaqat Al -Atibba in The historiography of medicine and physicians in Islamic civilization

Mehdi Mohaghegh

Golamreza Jamshidnejad avval

Fateme Janahmadi

Reza Dadgar

Abstract

Abstract

Historiography is one of the most important ways for awaring of the acquaintance and sightseeing of many sciences and scientists including medicine and physicians. The book, Uyun Al-Anba Fi Tbagat Al-Atibba`s Ibn Abi Usaibi`a is known as a milestone, and have been influential in the history of medicine and physicians in Islamic civilization. This research by method of descriptive-analysis, concerned the influence of this book in this kind of historiography. The role of this book as a heritage of many medical history and physicians` data before its authorship and the transformer of many of these information to the future, is so remarkable. This article shows that this writing has been so influential in medicine and physicians historiography in Islamic civilization, in terms of structure, form, content and method. It could be an important linker between the earlier tradition and future manner and still after passing many years it is one the interests of researchers, scientists and educated people.

Keywords

Ibn-Abi Usaibi'a, Uyun Al- Anba Fi Tabaqat Al- Atibba, The historiography of medicine and physicians, Islamic civilization, the history of science